

Øystein Gaasholt og Lise Tøgeby

## Modviljen mod de fremmede. Er den bestemt af interesser eller ideologi?

Det er i de senere år blevet hævdet, at holdningen til indvandrere er bestemt af materielle ressourcer og dermed i sidste instans af interesser. Her påvises det modsat, at holdningen til indvandrere er bestemt af mere generelle værdier og holdninger, som den enkelte i øvrigt besidder, og at materielle ressourcer kun har marginal betydning. En sammenligning med andre holdningsdimensioner - som holdningen til EF/NATO og til økonomisk udligning - viser, at det helt afgørende særtræk ved indvandrerholdningerne er den stærke sammenhæng med uddannelse. Denne sammenhæng kan give anledning til mange forskellige fortolkninger. Konklusionen på analysen er, at en længerevarende uddannelse fremmer værdier, som betinger positive holdninger til indvandrere.

Vesteuropas nyere historie er blandt andet en historie om nationalstatsbygning. Fra at være blot politiske enheder, defineret af juridiske principper og magt, er Vesteuropas stater i løbet af de sidste ca. 200 år typisk også blevet etniske enheder, defineret af nationale kulturer. En række kræfter presser nu på for at dreje udviklingen i den modsatte retning. Det ser ud til, at også de nordiske lande, der længe har været regnet blandt verdens etnisk mest homogene nationalstater, er i gang med at blive omdannet til poly-etniske samfund.

Til den grad dette er rigtigt, har de nordiske lande indledt en ændringsproces af dramatisk omfang. I denne situation er den type fænomener, som i skandinavisk sprogbrug falder under samlebetegnelsen "fremmedhad" en alvorlig trussel mod en fredelig tilpasning. For at få en fornuftig offentlig debat om spørgsmålet er det vigtigt at afdække fremmedhadets rødder.

I den begyndende udforskning af emnet har man både i Norge og Danmark fremhævet, at holdningen til de fremmede er bestemt af den enkeltes ressourcer. Denne forklaring på fremmedhadet bliver meget præcist formuleret af Gudmund Hernes og Knud Knudsen:

"Kort sagt hevder vi at negative holdninger til innvandrere og asylsøkere i første rekke skulle komme fra grupper som har begrensede ressurser til å mestre egen situasjon og konkurransen om samfunns-godene. De opplever utrygghet i forhold til arbeids- og boligmarkedet, og er usikre på om de kan beholde tilvante ytelser fra velferdsstaten, enten det dreier seg om plass i sykehuskøen eller om alderspensjon.... Negative holdninger mot innvandrere eller innvandringspolitikk blir i denne situasjon en forsvarsreaksjon" (Hernes og Knudsen, 1989: 31).

Ressourcer kan være af både materiel og psykologisk art. Ved materielle ressourcer forstår man fænomener som indkomst, beskæftigelse, stilling og bolig og ved psykologiske ressourcer fænomener som selvtillid, viden og socialt engagement. Hvad de materielle ressourcer angår, er antagelig både de objektive og de subjektivt oplevede ressourcer af betydning. Eksempelvis skulle personer, der følte sig økonomisk presset eller forfordelt, rette deres vrede mod indvandrerne (Hernes og Knudsen, 1989, 1992; Gundelach, 1992).

Øystein Gaasholt og Lise Togeby

## **Modviljen mod de fremmede. Er den bestemt af interesser eller ideologi?**

Det er i de senere år blevet hævdet, at holdningen til indvandrere er bestemt af materielle ressourcer og dermed i sidste instans af interesser. Her påvises det modsat, at holdningen til indvandrere er bestemt af mere generelle værdier og holdninger, som den enkelte i øvrigt besidder, og at materielle ressourcer kun har marginal betydning. En sammenligning med andre holdningsdimensioner - som holdningen til EF/NATO og til økonomisk udligning - viser, at det helt afgørende særtræk ved indvandrerholdningerne er den stærke sammenhæng med uddannelse. Denne sammenhæng kan give anledning til mange forskellige fortolkninger. Konklusionen på analysen er, at en længerevarende uddannelse fremmer værdier, som betinger positive holdninger til indvandrere.

Vesteuropas nyere historie er blandt andet en historie om nationalstatsbygning. Fra at være blot politiske enheder, defineret af juridiske principper og magt, er Vesteuropas stater i løbet af de sidste ca. 200 år typisk også blevet etniske enheder, defineret af nationale kulturer. En række kræfter presser nu på for at dreje udviklingen i den modsatte retning. Det ser ud til, at også de nordiske lande, der længe har været regnet blandt verdens etnisk mest homogene nationalstater, er i gang med at blive omdannet til poly-etniske samfund.

Til den grad dette er rigtigt, har de nordiske lande indledt en ændringsproces af dramatisk omfang. I denne situation er den type fænomener, som i skandinavisk sprogbrug falder under samlebetegnelsen "fremmedhad" en alvorlig trussel mod en fredelig tilpasning. For at få en fornuftig offentlig debat om spørgsmålet er det vigtigt at afdække fremmedhadets rødder.

I den begyndende udforskning af emnet har man både i Norge og Danmark fremhævet, at holdningen til de fremmede er bestemt af den enkeltes ressourcer. Denne forklaring på fremmedhadet bliver meget præcist formuleret af Gudmund Hernes og Knud Knudsen:

"Kort sagt hevder vi at negative holdninger til innvandrere og asylsøkere i første rekke skulle komme fra grupper som har begrensede ressurser til å mestre egen situasjon og konkurransen om samfunns-godene. De opplever utrygghet i forhold til arbeids- og boligmarkedet, og er usikre på om de kan beholde tilvante ytelser fra velferdsstaten, enten det dreier seg om plass i sykehuskøen eller om alderspensjon.... Negative holdninger mot innvandrere eller innvandringspolitikk blir i denne situasjon en forsvarsreaksjon" (Hernes og Knudsen, 1989: 31).

Ressourcer kan være af både materiel og psykologisk art. Ved materielle ressourcer forstår man fænomener som indkomst, beskæftigelse, stilling og bolig og ved psykologiske ressourcer fænomener som selvtillid, viden og socialt engagement. Hvad de materielle ressourcer angår, er antagelig både de objektive og de subjektivt oplevede ressourcer af betydning. Eksempelvis skulle personer, der følte sig økonomisk presset eller forfordelt, rette deres vrede mod indvandrerne (Hernes og Knudsen, 1989, 1992; Gundelach, 1992).

Dette er dog ikke den eneste mulige forklaring på fremmedhad eller etnocentrisme. Alternativt kan man betragte fremmedhadet som en generalisering af holdninger og værdier, som den enkelte har erhvervet tidligere i livet. Amerikanske forskere taler om racistisk adfærd som et udslag af "symbolic politics", hvor negative reaktioner på for eksempel "busing" af børn mellem hvide og farvede kvarterer forklares af værdier, der er indlært tidligere i livet. Det kan være både egentlig racistiske værdier eller værdier af mere generel konservativ eller autoritær art (Sears et al., 1979). Ifølge denne teori vil noget tilsvarende ske i Danmark, når flygtningeproblemet pludselig får central politisk betydning: Allerede eksisterende etnocentriske, autoritære og konservative værdier vil da blive mobiliseret og danne grundlag for modstand mod de nye indvandregrupper.

Det er endvidere værd at bemærke, at de samme nordiske undersøgelser, som har fremhævet materielle og psykologiske ressourcers betydning for holdningen til de fremmede, alle finder, at den stærkeste forklaringsfaktor er uddannelse (Hernes og Knudsen, 1989, 1992; Gundelach, 1992; jf. Körmen-di, 1986; Jensen og Poulsen, 1990). Uddannelse kan imidlertid uden besvær tolkes som en indikator for sociale ressourcer, og bliver det da også både af Hernes og Knudsen og af Gundelach. Hernes og Knudsen formulerer det således:

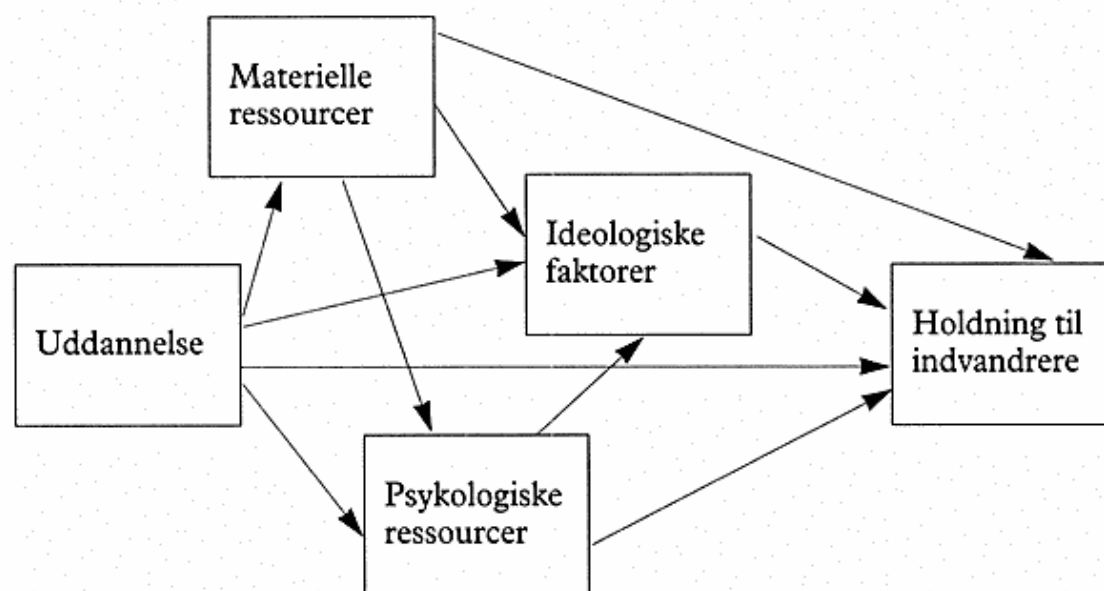
"Since the new immigrants generally have either very little education or are perceived to lack the type of education wanted (Cf. Næss 1989), well-educated Norwegians are protected from competition in the labor market. Those with little education are much more vulnerable. Especially when the national economy is in bad shape, they will feel insecure as the changes may threaten their jobs, and new groups - also from the 'Third World' - compete for the same work. Poorly educated people should more often experience relative deprivation, and thus be more negative toward the newcomers" (Hernes og Knudsen, 1992: 125).

Som Hernes og Knudsen dog selv gør opmærksom på, findes der flere andre mulige tolkninger af uddannelsens betydning for holdningen til indvandrere. Det i denne forbindelse væsentligste alternativ er, at der gennem uddannelsen indlæres særlige værdier eller holdninger, for eksempel tolerance, åbenhed og demokratiske værdier. Hertil hører videre, at uddannelse kan skabe en større viden, der beskytter mod de mest grundløse fordomme, og at uddannelse kan skabe en større kognitiv kapacitet, der for eksempel kan sikre en høj grad af overensstemmelse mellem holdninger på forskellige områder (Hernes og Knudsen, 1989, 1992; Engesbak og Jenssen, 1991). Specielt om de højtuddannede vil det derfor gælde, at tolerante og venstreorienterede holdninger på et område vil blive generaliseret til andre områder (Gaasholt og Togeby, 1992). Hermed er vi så tilbage ved teorien om ideologiens betydning.

Svaret på spørgsmålet, om det er ressourcer eller ideologi, der har størst betydning for vores holdning til de fremmede, er således meget afhængigt af, hvorledes man fortolker sammenhængen mellem uddannelse og holdning. Hvad der er den rette tolkning, lader sig imidlertid ikke afgøre gennem teoretiske argumenter alene. Derimod kan empiriske analyser hjælpe os et vigtigt skridt på vejen.

Hensigten med denne artikel er at konfrontere de to her omtalte hovedforklaringer med hinanden: Er vor holdning til indvandrerne bestemt primært af ressourcer, det være sig materielle eller psykologiske, eller er de at forstå som generaliseringer ud fra andre politiske holdninger? Som et led i besvarelsen af dette spørgsmål vil vi foretage en empirisk baseret tolkning af uddannelsens betydning. Analysen vil tage udgangspunkt i den model, der er vist i figur 1. Det første led i kausalkæden er uddannelsen, derefter følger de materielle ressourcer, så de psykologiske ressourcer, og til sidst - med den korteste afstand til indvandrerholdningen - følger de ideologiske faktorer. Alle faktorer kan tænkes at have en direkte effekt på holdningen, men ressourcer og ideologi vil samtidig kunne være mellemkommende variable for uddannelsen, ligesom de ideologiske faktorer kan være mellemkommende variable for ressourcerne.

Figur 1. Model over sammenhængen mellem forklaringsfaktorer



### At være venstreorienteret i Danmark

Det vanskelige problem i forbindelse med analyser af den skitserede art, er ikke at finde ud af, om en bestemt faktor - for eksempel arbejdsløshedens længde - har indflydelse på holdningen til indvandrere. Der findes nemlig klare kriterier for, om en sammenhæng er statistisk signifikant eller ej. Problemet er derimod at finde ud af, om resultatet er substantielt signifikant, dvs. om det er interessant og væsentligt. For at lette denne vurdering har vi her valgt at sammenligne analysen af indvandrerholdningerne med tilsvarende analyser af to andre venstreholdninger.

At være positivt indstillet over for fremmede og indvandrere er kun et af flere mulige tegn på at være venstreorienteret i Danmark. Andre udtryk for ven-

stredrejning kan være afstandtagen fra NATO og EF eller krav om øget økonomisk udligning. Som det vil blive vist nedenfor, har alle disse fænomener en stærk sammenhæng med, om man vurderer sig selv som højreorienteret eller venstreorienteret. Ikke desto mindre er der tale om meget forskelligartede holdningsdimensioner. Man kan derfor få en bedre forståelse af det særlige ved indvandrerholdningerne, hvis man hele tiden sammenligner med de to andre holdninger.

Når vi har valgt netop disse to holdningsdimensioner til sammenligning, skyldes det, at forventningen til ressourcernes betydning for de tre dimensioner er afgørende forskellig. Som allerede nævnt må man forvente, at de ressourcestærke har de mest venstreorienterede eller tolerante holdninger over for indvandrere, mens man omvendt må forvente, at de resourcesvage har de mest venstreorienterede holdninger til økonomisk udligning, da det er dem, der vil nyde godt af en sådan udligning. Endelig er det vanskeligt at argumentere for, at ressourcer overhovedet skulle have betydning for de udenrigspolitiske holdninger. Her er det til gengæld sandsynligt, at ideologiske faktorer spiller en betydelig rolle.

Artiklen bygger på data, der er indsamlet i forbindelse med en større ungdomsundersøgelse, der i efteråret 1988 blev gennemført i Århus amt.<sup>1</sup> Undersøgelsen omfattede aldersgruppen 19 til 37 år.<sup>2</sup> Der blev stillet to spørgsmål vedrørende flygtninge og indvandrere: "Synes du, at Danmark bør sende de fremmedarbejdere hjem, der ikke mere er brug for?" hvortil 22 pct. svarede "ja", 65 pct. "nej" og 13 pct. "ved ikke" og "Synes du indvandrerloven bør strammes?", hvortil 53 pct. svarede "ja", 35 pct. svarede "nej" og 12 pct. "ved ikke". Det drejer sig ganske vist kun om to spørgsmål, men til gengæld har de en klar éndimensional struktur (Loevingers  $H = .87$ ).<sup>3</sup> Kombineret til et indeks udgør de et rimeligt mål på holdningen til indvandringens omfang. På tilsvarende måde har det været muligt at konstruere éndimensionale mål for holdningen til EF/NATO og til økonomisk udligning.

Som allerede nævnt er alle tre holdningsdimensioner stærkt forbundet med de unges selvplacering på en venstre/højre skala. Den stærkeste sammenhæng har de udenrigspolitiske holdninger, men også sammenhængen med indvandrer- og udligningsholdningerne er stærk og entydig (tabel 1). Om alle tre holdningsdimensioner kan man således sige, at de er med til at definere, hvad det vil sige at være venstreorienteret i Danmark.

På denne baggrund fremtræder den indbyrdes sammenhæng mellem de tre venstredimensioner svagere, end man skulle forvente. Tabel 2 viser en god sammenhæng mellem holdningen til EF/NATO og holdningen til økonomisk udligning, mens specielt sammenhængen mellem holdningen til indvandrere og holdningen til økonomisk udligning er svag. Alle tre holdningsdimensioner indgår således i et samlet syndrom af venstreholdninger, men de udgør meget forskelligartede dele af dette syndrom, og har derfor antagelig også en forskellig oprindelse.

At oprindelsen er forskellig, kan til en begyndelse illustreres af de tre dimensioners meget varierede relation til uddannelse. Tabel 3 viser, at uddan-

Tabel 1. Sammenhængen mellem tre venstreholdninger og venstre/højre selvplacering.  
Procent venstreorienterede

	Holdning til indvandrere <sup>1</sup>	Holdning til EF/NATO <sup>2</sup>	Holdning til øk. udlign. <sup>3</sup>	N <sup>4</sup>
Alle	39	42	57	2261
Venstre/højre selvplacering:				
Længst til venstre: 1-2	78	90	87	138
3	72	78	82	326
4	57	60	67	299
5	28	38	62	448
6	33	25	54	271
7	27	19	36	249
8	19	19	27	223
Længst til højre: 9-10	7	17	23	103
	**	**	**	

- 1) Indeks byggende på to item med svaralternativerne ja/nej: "Synes du, at indvandrerloven bør strammes?", "Synes du, at Danmark bør sende de fremmedarbejdere hjem, der ikke mere er brug for?" (Loevingers  $H = .87$ ). 28 pct. har givet højreorienterede svar på begge items, 33 pct. blandede svar og 39 pct. venstreorienterede svar på begge items.
  - 2) Indeks byggende på to item med svaralternativerne ja/nej: "Synes du, vi snarest skal melde os ud af NATO?", "Som du ved er Danmark medlem af EF. Synes du, at Danmark skal fortsætte med det?" (Loevingers  $H = .55$ ). 58 pct. har givet højreorienterede svar på begge items, 26 pct. blandede svar og 17 pct. venstreorienterede svar på begge items.
  - 3) Indeks byggende på 3 item af Likert-typen: "I vort land bør vi stræbe efter større lighed med hensyn til indkomster og formue", "Personer med høje indkomster betaler alt for lidt i skat", "Alle burde have samme løn, uanset hvilket arbejde de har" (Loevingers  $H = .59$ ). Indekset grupperet til tre værdier for at harmonisere mest muligt med de to andre dimensioner. 42 pct. har givet to eller tre højreorienterede svar, 42 pct. har givet to venstreorienterede svar og 15 pct. har givet tre venstreorienterede svar.
  - 4) De angivne gruppestørrelser dækker holdningen til indvandrere. For de to andre dimensioner afviger størrelsen på grund af et varierende antal "ved ikke"-svar. Det er også tilfældet i de følgende tabeller.
- \*\* Signifikant på .001 niveau.

nelsen også i denne undersøgelse har en stærk sammenhæng med holdningen til indvandrere.<sup>4</sup> De unge, der har forladt skolen efter 9. eller 10. klasse, er forholdsvis negative over for indvandrerne, mens til gengæld de unge, der efter en studentereksamen er gået i gang med en teoretisk uddannelse, er positive. Der er ingen lineær sammenhæng mellem uddannelse og holdning til økonomisk udligning, mens der er en signifikant, men forholdsvis svag sammenhæng mellem uddannelse og holdningen til EF/NATO. Vi vil ikke kommentere disse sammenhænge her, men blot konstatere, at det er et særtræk ved indvandrerholdningerne, at der er denne stærke sammenhæng med uddannelse. Dette understreger, at det er vigtigt at foretage en empirisk baseret tolkning af uddannelsens betydning. Dette vil vi vende tilbage til i et senere afsnit.

Tabel 2. Sammenhæng mellem de tre venstreholdninger. Gamma

	Holdning til indvandrere	Holdning til EF/NATO
Holdning til indvandrere		
Holdning til EF/NATO	.34**	
Holdning til økonomisk udligning	.15**	.58**

\*\* Signifikant på .001 niveau.

Tabel 3. Venstreholdninger med uddannelse. Procent venstreorienterede

	Holdning til indvandrere	Holdning til EF/NATO	Holdning til øk. udli. n.	N'
Folkeskole	23	36	59	1456
Studentereksamen	55	47	52	430
Studentereksamen + en teoretisk uddannelse	83 (.47)**	60 (.18)**	63 (.07)**	366

1) Korrelationskoefficienten i parentes er for at kunne svare til de følgende analysers eta-koefficienter, og de er beregnet på grundlag af dikotomiserede afhængige variable svarende til, hvad der vises i tabellen.

\*\* Signifikant på .001 niveau.

### Materielle og psykiske ressourcers betydning

Teorien om ressourcernes betydning for holdningen til indvandrere hævder, at grupper, der er presset eller føler sig presset i det nuværende samfund, vil rette deres frustrationer mod let identificerbare syndebukke som for eksempel indvandrere, der kunne tænkes at true gruppens egen sociale position. Jo mere presset og klemt man selv er, desto mere vil man opleve indvandrerne som konkurrenter på arbejdsmarkedet, på boligmarkedet og på markedet for velfærdsydelse, og desto mere fjendtlig vil man være over for yderligere indvandring. De velbjegete har derimod ikke nogen grund til at frygte konkurrencen fra indvandrerne, og de kan derfor forholdsvis gratis være åbne over for en større indvandring. Indvandrergrupperne kan måske endda være med til at øge serviceniveauet for den velbjegete del af befolkningen, da indvandrerne er villige til at påtage sig arbejdsopgaver, som de fleste danskere vil afvise (Gundelach, 1992).

Hvor Hernes og Knudsen i den første artikel fra 1989 interesserer sig for den objektive mangel på materielle ressourcer (Hernes og Knudsen, 1989) lægges hovedvægten i den anden artikel på den subjektive oplevelse af at være underprivilegeret (Hernes og Knudsen, 1992). Så længe det drejer sig om de objektive materielle ressourcer, kan man sige, at holdningen til indvandrerne er baseret på forskelle i interesser, og må betragtes som rationelle. Mere indviklet er det, hvordan man skal tolke sammenhængen mellem den subjektivt oplevede mangel på ressourcer, specielt hvis denne oplevelse kun har en overfladisk relation til en objektiv ressourcemangel. Holdningen til indvandrere bliver da snarere en afspejling af grundlæggende personlighedstræk, og må derfor i en vis forstand betragtes som irrationelle. Det samme kan siges om effekten af psykologiske ressourcer som for eksempel politisk selvtillid.

Både Hernes og Knudsen (1989, 1992) og Gundelach (1992) taler i forbindelse med materielle og psykologiske ressourcer om, at indvandrerfjendtligheden skyldes "relativ deprivation", hvorimod vi vil foretrække at sige, at den skyldes ressourcemangel, idet det er den faktisk besiddelse af ressourcer, vi har kunnet måle i denne undersøgelse, ligesom det også er de faktiske ressourcer, der er hovedemnet i de andre analyser.

Tager man udgangspunkt i interesseperspektivet, som altså først og fremmest knytter sig til de materielle ressourcer, må man som nævnt forvente, at de ressourcestærke er positivt indstillet over for indvandrere, mens de ressour-

cesvage et positivt indstillet over for økonomisk udligning, og holdningen til udenrigspolitiske spørgsmål er upåvirket af sociale ressourcer.

Af materielle ressourcer indgår der i den foreliggende undersøgelse oplysninger om stilling, arbejdsløshedserfaringer, udstødning fra arbejdsmarkedet og boligforhold. Der er ingen oplysninger om indkomstens størrelse, men den var alligevel uden betydning hos Hernes og Knudsen (1992). Endelig finder vi det noget kunstigt at fortolke baggrundsvariable som alder, køn og urbanisering ud fra et ressourceperspektiv, og vi vil derfor i det følgende helt se bort fra disse faktorer.<sup>5</sup>

Tabel 4 viser sammenhængen mellem materielle ressourcer og de tre venstreholdninger, idet der er kontrolleret for uddannelse. En sådan kontrol er nødvendig, fordi uddannelsen for det første har en meget stærk sammenhæng med holdningen til indvandrere og en væsentlig svagere sammenhæng med de to andre holdningsdimensioner, og fordi uddannelsen for det andet har sammenhæng med materielle ressourcer. Blev der ikke kontrolleret for uddannelse, kunne man risikere, at sammenhængene i tabel 4 blot afspejlede de allerede fundne forskelle med hensyn til uddannelse. Tabel 4 viser altså de enkelte ressourcefaktorerens betydning, når effekten af uddannelse er fjernet.

Tabel 4. Venstreholdninger med materielle ressourcer (kontrolleret for uddannelse).  
Procent venstreorienterede

		Holdning til indvandrere	Holdning til EF/NATO	Holdning til øk. udlig.	N
Alle		39	42	57	2261
Arbejdsløshed:	Ingen	37	39	56	1165
	- 6 måneder	38	47	65	294
	6 - måneder	42	69	75	233
		(.04)	(.20)**	(.15)**	
Udstødt fra arbejdsmarkedet		28	59	72	46
Alle andre		39	42	58	2207
		(.03)	(.05)*	(.04)*	
Stilling:					
	Ufaglært arbejder	34	54	72	422
	Faglært arbejder	32	45	66	191
	Funktionær: lavere	37	49	68	209
	Funktionær: lavere mellem	40	36	59	230
	Funktionær: højere mellem	43	41	51	328
	Funktionær: højere	44	25	33	152
		(.09)	(.18)**	(.23)**	
Ejerbolig:	Lejer	43	50	64	801
	Ejer	40	40	57	1051
		(.03)	(.10)**	(.06)*	

Anm.: Kontrolanalysen er her og i de følgende tabeller foretaget ved hjælp af en MCA-analyse. Koefficienterne i parentes er beta-koefficienterne fra MCA-analysen. Ved konstruktionen af denne tabel er en række kategorier udeladt. I arbejdsløsheds- og stillingsvariablen er udeladt personer uden tilknytning til arbejdsmarkedet, for eksempel studerende, og i stillingsvariablen er også udeladt de selvstændige. I boligvariablen er udeladt andre boligformer end de to nævnte, for eksempel "at bo hos forældrene".

\* Signifikant på .05 niveau.

\*\* Signifikant på .001 niveau.



Man kan for det første se, at ingen af de materielle ressourcer har en signifikant sammenhæng med holdningen til indvandrere. Dette er i modstrid med forventningerne og afviger fra Gundelachs konklusioner (1992), men det er da også primært en følge af den gennemførte kontrol. Den meget svage sammenhæng med arbejdsløshed har endda den modsatte retning af den forventede, idet de langvarigt arbejdsløse er de mest positivt indstillede. De mest negative er som forventet de, der er udstødt fra arbejdsmarkedet, men sammenhængen er svag. Alt i alt må man på baggrund af tabel 4 afvise hypotesen om, at holdningen til indvandrere er bestemt af materielle ressourcer.

Dette resultat bliver endnu mere slående, når man sammenligner med de to andre venstreholdninger. Holdningen til økonomisk udligning har i alle tilfælde den forventede sammenhæng med de materielle ressourcer. Stærkest er sammenhængen med arbejdsløshedserfaringerne og med stilling. Men også holdningen til EF/NATO har en klar sammenhæng med materielle ressourcer, uanset at dette ikke var forventet. Det er i alle tilfælde de resourcesvage, der er de mest afvisende. Forklaringen herpå kan enten være, at man giver EF skylden for sine egne sociale ulykker, eller at modstanden mod EF/NATO altid har været nært knyttet til den traditionelle, klassebaserede venstrefløj i Danmark, og derfor også har de samme sociale rødder som de andre traditionelle venstreholdninger.

Konklusionen bliver altså, at både holdningen til økonomisk udligning og holdningen til EF/NATO har klare sammenhænge med de materielle ressourcer, mens dette ikke er tilfældet for holdningen til indvandrere.

Hvad angår de psykologiske ressourcer, indeholder undersøgelsen oplysninger om politisk interesse og politisk selvtillid, men ikke om individets kognitive kapacitet, politiske viden eller om den subjektive tilfredshed med eget liv. Tabel 5 viser sammenhængen mellem de psykologiske ressourcer og de tre venstreholdninger, idet der denne gang er kontrolleret for både uddannelse og materielle ressourcer.

Tabel 5. Venstreholdninger med psykologiske ressourcer (kontrolleret for uddannelse og materielle ressourcer). Procent venstreorienterede

		Holdning til indvandrere	Holdning til EF/NATO	Holdning til øk. udlign.	N
Politisk interesse: <sup>1</sup>	1. høj	56	52	57	341
	2.	41	42	55	943
	3.	33	38	60	759
	4. lav	24	29	64	217
		(.18)**	(.09)**	(.06)*	
Politisk selvtillid: <sup>2</sup>	1. høj	46	40	46	596
	2.	41	46	57	575
	3.	38	43	62	649
	4. lav	28	37	68	429
		(.13)**	(.07)*	(.16)**	

1) Politisk interesse er målt ved selvplacering på en firepunktsskala.

2) Politisk selvtillid er målt ved fem "items": Loevingers H=.38.

\* Signifikant på 0.05 niveau.

\*\* Signifikant på .001 niveau.

Hvad angår holdningen til indvandrere, er resultaterne denne gang i bedre overensstemmelse med de formulerede forventninger. Jo mindre politisk interesse og jo mindre politisk selvtillid, desto større er modviljen mod indvandrere. Jo bedre man mestrer at deltage i det politiske liv i Danmark, desto mindre bekymret er man for flygtningestrømmen. Og modsat de materielle ressourcer har de psykologiske ressourcer en stærkere sammenhæng med indvandrerholdningen end med de to andre venstreholdninger.

Alt i alt må man sige, at ressourceteorien kun har fået en begrænset støtte af analyserne i dette afsnit. De materielle ressourcer har ingen indflydelse på indvandrerholdningerne, mens de psykologiske har en vis betydning. Det er ikke en materiel ressourcemangel eller en faktisk deprivation, der skaber negative holdninger over for indvandrere og flygtninge, men manglende integration i det politiske system og manglende tillid til egne evner. På baggrund af Hernes og Knudsens undersøgelse (1992) kan man videre forvente, at en manglende tilfredshed med tilværelsen vil have den samme virkning. Det er altså utilfredshed med tilværelsen og utilpassethed i samfundet, der skaber negative holdninger til indvandrerne, ikke den mere objektive mangel på materielle ressourcer.

Den manglende integration i samfundet bliver således heller ikke en rationel afspejling af belastende livsvilkår. Forklaringen må derfor - foruden i uddannelsen - søges i mere stabile personlighedsstrukturer af følelsesmæssige og kognitiv art. Hermed knyttes tråden til de tidlige teorier om etnocentrisme, der så antisemitisme, racisme og autoritære holdninger som et resultat af psykologiske mekanismer, der har deres oprindelse i den tidlige barndom (Adorno et al., 1950).

### **Ideologiske faktorerers betydning**

Teorien om de ideologiske faktorerers betydning for holdningen til indvandrere hævder, at mennesker, når de skal tage stilling til nye problemer, gør det på grundlag af de værdier og holdninger, de har tilegnet sig tidligere i livet. Når der eksempelvis i USA indføres busordninger for at modvirke raceadskillelsen i de offentlige skoler, reagerer den hvide befolkningen på forslaget på grundlag af en tidligt indlært modvilje mod farvede og på grundlag af almindelig konservatisme, hvorimod det kun har ringe betydning, om de selv bliver berørt af foranstaltningen (Sears et al., 1979). Tilsvarende skulle det derfor gælde, at når flygtningestrømmen pludselig bliver et politisk problem i Danmark, vil danskernes reaktioner være bestemt af deres generelle tolerance over for afvigergrupper. Man kan også forvente, at folk med konservative eller højreorienterede værdier vil reagere mere negativt på disse nye grupper end andre, fordi de må opleve, at indvandrerne forstyrrer den almindelige ro og orden.

Teorien bygger således på den opfattelse, at den enkelte vil forsøge at skabe overensstemmelse mellem de forskellige dele af sit holdningsunivers (Festinger, 1957). Derimod siger teorien ikke noget om, hvorledes man oprindeligt har erhvervet sig disse holdninger og værdier. De kan være skabt i en tidlig alder via dybdepsykologiske eller betingelsespsykologiske mekanismer, men de

kan også være udviklet senere for eksempel på grundlag af erfaringer fra uddannelsessystemet, arbejdspladsen eller politiske organisationer.

Dansk politik har traditionelt været bestemt af en materiel, klassebaseret venstre/højre modsætning, dvs. af modsætningen mellem socialisme og liberalisme (Pedersen et al., 1971; Elklit et al., 1972; Nannestad, 1989). Venstre-polen har her været defineret ved krav om statsindgreb over for det private erhvervsliv, om omfattende og universelle statslige velfærdsydelser og om økonomisk udligning, mens højre-polen har været defineret ved krav om lavere skatter, og af modstand mod statsindgreb og omfordeling. I de senere år er billedet imidlertid blevet kompliceret af, at der er opstået en ny form for ikke-materiel venstre/højre modsætning (Svensson og Togeby, 1991), hvis poler kan defineres ved henholdsvis autoritære og demokratiske holdninger. Man taler i denne forbindelse om både en "gammel" og en "ny" venstre/højre konflikt.

Der er naturligvis en vis grad af logisk sammenhæng mellem de forskellige elementer, der indgår for eksempel i den "gamle" venstre/højre modsætning, men det afgørende er, at disse elementer historisk er blevet knyttet sammen i dansk politik og har været med til at strukturere partisystemet i Danmark i hele dette århundrede. Det konsistensbegreb, vi anvender her, er således snarere af historisk, kontingent art end af logisk art (jf. Nie og Andersen, 1974). Der er også en vis logisk sammenhæng mellem de "gamle" og de "nye" modsætninger, men sammenhængen befinder sig på et højere abstraktionsniveau, og den faktiske udvikling i dansk politik er gået i retningen af at adskille disse to hoveddimensioner.

Umiddelbart må man forvente, at indvandrerholdningerne hænger stærkest sammen med de "nye" venstreholdninger, men de "gamle" venstreholdninger spiller antagelig også en rolle. Omvendt hænger holdningen til økonomisk udligning stærkest sammen med de "gamle" venstreholdninger. Vanskeligere er det at forudsige, hvor de udenrigspolitiske holdninger har deres forankring. I den ene retning trækker, at en kritisk holdning til oprustning helt fra århundredskiftet har været et venstrefløjstema i dansk politik og har været snævert forbundet med arbejderbevægelsen og specielt dennes venstrefløj. I den anden retning trækker EF-modstandernes stærke betoning af demokratiunderskuddet i EF og sikkerhedspolitikken sammenhæng med atomkraftsspørgsmålet og dermed med de nye miljøbevægelser.

Tabel 6 viser de tre venstreholdningers sammenhæng med en række andre venstreholdninger repræsenterende henholdsvis de nye og gamle modsætninger, idet der er kontrolleret for såvel uddannelse som materielle og psykologiske ressourcer. Tabellen viser altså de ideologiske faktorer selvstændige betydning, når man har fjernet effekten af de allerede undersøgte faktorer.

Alle holdningsdimensioner, både de gamle og de nye, ses at have en klar sammenhæng med holdningen til indvandrere. Jo mere demokratisk indstillet, jo mere postmaterialistisk, jo stærkere støtte til økonomisk regulering og jo stærkere støtte til velfærdsstatens serviceydelser, desto mere positiv er holdningen til indvandrerne. Af de undersøgte forklaringsfaktorer er det stadigvæk uddannelsen, der har haft den stærkeste effekt, men også de ideologiske fakto-

Tabel 6. Venstreholdninger med ideologi (kontrolleret for uddannelse og materielle og psykologiske ressourcer). Procent venstreorienterede

		Holdning til indvandrere	Holdning til EF/NATO	Holdning til øk. udlign.	N
Autoritære/demokratiske holdninger <sup>1</sup>	1. autoritær	20	37	51	204
	2.	26	34	50	377
	3.	34	36	54	488
	4.	37	46	57	556
	5.	55	51	67	409
	6. demokratisk	68	65	78	169
		(.27)**	(.18)**	(.16)**	
Postmaterialisme: <sup>2</sup>	1. materialisme	27	31	50	524
	2.	29	37	53	789
	3.	43	41	54	384
	4. postmaterialisme	62	63	73	545
		(.29)**	(.24)**	(.17)**	
Holdning til økonomisk regulering: <sup>3</sup>	1. højre	29	21	30	438
	2.	36	33	55	898
	3.	43	57	71	574
	4. venstre	66	80	92	265
		(.22)**	(.39)**	(.37)**	
Holdning til velfærdsstaten: <sup>4</sup>	1. højre	16	18	31	275
	2.	33	26	48	545
	3.	38	42	61	626
	4.	48	60	69	549
	5. venstre	60	78	84	259
		(.24)**	(.37)**	(.30)**	

1) Målt ved fem "items" om politiske beslutningsformer. Loevingers H=37.

2) Målt ved Ingleharts korte værdi-batteri.

3) Målt ved tre "items" om indgreb overfor det private erhvervsliv. Loevingers H=.64.

4) Målt ved fem "items" om holdningen til omfanget af velfærdsstatens serviceydelser H=.37.

\*\* Signifikant på .001 niveau.

rer har stor betydning - under alle omstændigheder større betydning end både materielle og psykologiske ressourcer. Hvad indvandrers holdningerne angår, må man derfor konkludere, at ideologi-tesen har fået en betydelig stærkere støtte end ressourcetesen. Men endnu mangler vi at foretage en tolkning af uddannelsens betydning.

Også hvad de to andre venstreholdninger angår, er sammenhængen med de ideologiske faktorer stærk, specielt sammenhængen med de "gamle" venstre/højre faktorer. Hverken uddannelsen eller de materielle ressourcer, for slet ikke at tale om de psykologiske ressourcer, kan konkurrere med de ideologiske faktorer. Dette er der i og for sig ikke noget underligt i, da de ideologiske faktorer afstand til de afhængige variable er mindre end andre faktorer (jf. kausalmodellen i figur 1) (jf. Jensen og Listhaug, 1988). Men herved fremhæves desto mere uddannelsens helt enestående placering i forhold til indvandrers holdningerne.

Tabel 7. Forklaringsfaktorernes selvstændige og samlede effekt på de tre venstredimensioner.  
Beta-koefficienter<sup>1</sup>

	Holdning til indvandrere	Holdning til EF/NATO	Holdning til øk. udlign.
Uddannelse	.46**	.20**	.07*
Arbejdsløshed <sup>2</sup>	.08*	.19**	.12**
Stilling	.08*	.10*	.23**
Ejer/lejer	.09**	.09**	.10**
Politisk selvtilid	.11**	.10**	.16**
Politisk interesse	.15**	.15**	.03
Postmaterielle holdninger	.18**	.12**	.05*
Autoritære/demokratiske holdninger	.20**	.05*	.07*
Velfærdsstatsholdninger	.16**	.25**	.22**
Holdning til økonom. regulering	.05	.30**	.29**
R <sup>2</sup> : Alle faktorer	.38	.37	.30
N (alle faktorer inddraget)	2098	2057	2601

1) Beta-koefficienterne er beregnet ved successive MCA-analyser, hvor der for hver faktor er kontrolleret for bagvedliggende faktorer og for faktorer på samme niveau. For eksempel er der med hensyn til stilling kontrolleret for uddannelse, arbejdsløshed og boligens ejerforhold. Man vil bemærke, at de her viste koefficienter afviger fra de tidligere viste. Dette skyldes tre ting. For det første har de afhængige variable i de tidligere tabeller været dichotomiseret, og det er de ikke her. For det andet er de kategorier, der var udeladt i beregningen i tabel 4, medtaget her, for at caseantallet ikke skulle blive alt for lavt. Og endelig for det tredje er forklaringsvariablene inddraget i grupper, dvs. at der for eksempel ved beregningen af de postmaterielle holdningers effekt er kontrolleret for de tre andre holdningsdimensioner.

2) I denne variabel indgår de udstødte som en særlig kategori.

\* Signifikant på .05 niveau.

\*\* Signifikant på .001 niveau.

Dette indtryk bekræftes af tabel 7, der viser resultaterne af en sammenfattende multivariat analyse. Tabellen er konstrueret på den måde, at først inddrages uddannelsen, derefter yderligere de materielle ressourcer, så yderligere de psykologiske ressourcer og endelig til sidst yderligere de ideologiske faktorer. Tabellens koefficient angiver således for hver enkelt faktor den selvstændige effekt, når der er kontrolleret for de tidligere og de samtidigt introducerede faktorer (jf. kausalmodellen i figur 1). Modellens samlede forklaringskraft er angivet ved R<sup>2</sup>.

For indvandrerholdningerne viser igen denne tabel, at uddannelsen er den helt afgørende forklaringsfaktor, men at også de ideologiske faktorer er vigtige og de psykologiske ressourcer af en vis betydning. Holdning til økonomisk udligning forklares først og fremmest af de ideologiske faktorer, men også de materielle ressourcer har betydning. Også for holdningen til EF/NATO er de ideologiske faktorer de vigtigste, men derudover spiller stort set alle faktorer en vis rolle. Oversigtstabellen illustrerer meget godt de tre holdningsdimensioners forskellighed. Det særlige ved indvandrerholdningerne er uddannelsens store betydning, det særlige ved holdning til økonomisk udligning er de materielle faktoreres betydning, og det særlige ved de udenrigspolitiske holdninger er de ideologiske faktoreres store betydning. Med henblik på en yderligere forståelse af indvandrerholdningernes oprindelse må det næste skridt derfor blive en undersøgelse af uddannelsens betydning.

## Uddannelsens betydning

Som allerede omtalt i introduktionen er mange forskellige tolkninger af uddannelsens betydning mulig. Den ene hovedtolkning er udtryk for oplysningsoptimisme: En længerevarende uddannelse skaber åbenhed og tolerance ved at reducere fordomme, ved at øge den kognitive kapacitet og ved en direkte indlæring af tolerante holdninger. Den anden hovedtolkning giver egeninteressen primatet: En længerevarende uddannelse skaber grundlag for en privilegeret position i samfundet, hvor indvandrere ikke opfattes som konkurrenter, og hvor det derfor er forholdsvis gratis at være imødekommende. Omvendt står de lavtuddannede i en konkurrencesituation, der skaber negativitet og afvisning (Lipset, 1960; Jackman og Muha, 1984; Engesbak og Jenssen, 1991). Hvilken af disse tolkninger, der er mest dækkende for holdningen til indvandrere i Danmark, kan de empiriske analyser hjælpe os med at finde ud af.

Strategien vil være at dekomponere uddannelseseffekten ved at kontrollere for en række af de mulige mellemkommende variable. De samme analyser vil blive foretaget for de to andre holdningsdimensioner, men disse er mindre interessante, da de oprindelige sammenhænge er svagere. I det omfang kontrolanalysen reducerer den oprindelige sammenhæng - for eksempel mellem uddannelse og holdning til indvandrere - kan man konkludere, at den oprindelige sammenhæng kan "forklares" af kontrolfaktoren.<sup>6</sup> For at give ressource-teorierne den maksimale chance, starter vi i tabel 8 med at kontrollere for de materielle ressourcer, kontrollerer derefter yderligere for de psykologiske ressourcer, og endelig for de ideologiske faktorer.<sup>7</sup>

Tabel 8. Dekomponering af uddannelseseffekterne. Beta-koefficienter<sup>1</sup>

	Holdning til indvandrere	Holdning til EF/NATO	Holdning til øk. udlign.
Ukontrolleret sammenhæng	.46**	.20**	.07*
Kontrol for materielle ressourcer	.42**	.25**	.15**
Yderligere kontrol for psykologiske ressourcer	.36**	.22**	.17**
Yderligere kontrol for venstre/højre holdninger	.17**	.02	.04*
N (alle faktorer inddraget)	2098	2057	2601

1) Beregnet ved samme MCA-analyse som tabel 7.

\* Signifikant på .05 niveau.

\*\* Signifikant på .001 niveau.

For indvandrerholdningernes vedkommende viser analysen, at en kontrol for materielle og psykologiske ressourcer reducerer sammenhængen med uddannelse fra .46 til .36, dvs. at de tilsammen er ansvarlige for lidt under en fjerdedel af den oprindelige sammenhæng. Heraf er det dog kun den mindste del, der skyldes de materielle ressourcer. De forskellige ideologiske faktorer er til gengæld tilsammen ansvarlige for lidt under halvdelen af effekten (reduktion fra .36 til .17), mens en tredjedel af den samlede effekt forbliver uforklaret

(svarende til en sammenhæng på .17). Hvad de to andre venstreholdninger angår, er det mest interessante resultat, at de materielle ressourcer i begge tilfælde synes at undertrykke en del af uddannelsens effekt (sammenhængen stiger ved kontrol for materielle ressourcer). En længere uddannelse skaber faktisk større støtte til EF/NATO og mere positive holdninger over for økonomisk udligning, men denne effekt kvæles eller reduceres af de interessebestemte faktorer, der følger af en privilegeret position i samfundet.

Trods den uforklarede del af effekten må man sige, at kontrolanalyserne har bragt os forholdsvis langt i retning af at forstå, hvorfor uddannelsen skaber mere positive holdninger over for indvandrere. Kun en ubetydelig del af den samlede effekt (omkring en tiendedel) skyldes, at en længere uddannelse skaber bedre materielle ressourcer i form af beskæftigelse og bolig. Til gengæld skyldes nær ved halvdelen af effekten, at en længere uddannelse skaber tolerante og venstreorienterede holdninger, som i anden omgang kan generaliseres til indvandrerproblemet.

Tilbage er spørgsmålet om, hvad den uforklarede del af effekten dækker over. En mulighed er, at den resterende effekt kan forklares af nogle af de psykologiske ressourcer, der ikke indgår i denne undersøgelse, for eksempel af den subjektive tilfredshed med de økonomiske vilkår, som Hernes og Knudsen (1992) kan påvise betydningen af, eller af den kognitive kapacitet, for eksempel af en forskellig evne og vilje til at skabe konsistens i holdningsuniverset (Nunn et al., 1978; Sniderman et al., 1984; Bobo og Licari, 1989; Sniderman et al., 1991; Gaasholt og Togeby, 1992).

Der indgår ikke i den foreliggende undersøgelse en selvstændig måling af den enkeltes kognitive kapacitet, men det er, som det fremgår af tabel 9, muligt at vise, at der blandt de højtuddannede er en større overensstemmelse mellem holdningen til indvandrere og andre venstreholdninger, end der er blandt de lavtuddannede. Først og fremmest er der blandt de højtuddannede en større konsistens mellem holdningen til indvandrere og de "gamle" klassebaserede venstreholdninger. De højtuddannede har altså ikke blot oftere tolerante og venstreorienterede holdninger end de lavtuddannede. Der er også en større sandsynlighed for, at de generaliserer disse holdninger til indvandrer-spørgsmålet.

Tabel 9. Sammenhængen mellem holdninger til indvandrere og en række andre venstreholdninger for unge med kort eller lang uddannelse. Gamma

	Kort uddannelse	Mellemlang og lang uddannelse
<i>Sammenhængen mellem holdning til indvandrere og</i>		
Holdning til økonomisk regulering	.16**	.56**
Holdning til velfærdsstaten	.16**	.58**
Holdning til økonomisk udligning	.00	.50**
Holdning til EF og NATO	.12*	.57**
Demokratiske/autoritære holdninger	.39**	.52**
Postmaterialisme	.33**	.62**
N	1443	790

Endelig kan man næppe udelukke den mulighed, at i hvert fald en del af den resterende uddannelseseffekt skal forklares af de veluddannedes større viden om, hvad der i dag er socialt acceptabelt i det danske samfund, og af deres større ønske om at leve op til almindeligt accepterede normer om tolerance og ikke-diskriminerende adfærd. Det er således Jackmans og Muhas påstand, at det vigtigste ved en længerevarende uddannelse er, at den øger evnen til og ønsket om at fremstille sig som bedre, end man egentlig er (Jackman og Muha, 1984). Har de ret i denne påstand, kan de højtuddannedes ønske om at give socialt acceptable svar måske forklare den sidste del af uddannelsesforskellen.

Uanset om noget af uddannelseseffekten måske er illusorisk, kan man på grundlag af analyserne i dette afsnit konkludere, at set i forhold til indvandrerholdningen er den vigtigste side af uddannelsen den ideologiske. En længerevarende uddannelse udvikler mere tolerante, demokratiske og postmaterielle holdninger, ligesom den skaber større politisk interesse. Og endelig øger en længere uddannelse sandsynligheden for, at disse holdninger vil blive generaliseret til et nyt område som indvandrerproblemet.

### **Konklusion**

Hverken de direkte analyser af indvandrerholdningerne eller forsøgene på at tolke uddannelsesvariablen har givet nogen særlig støtte til ressourceteorien, og næppe nogen til teorien om de materielle ressourcers betydning. De psykologiske ressourcer, specielt den politiske interesse, betyder noget, men kun lidt sammenlignet med de ideologiske faktorer. Her må man dog erindre, at vi ikke har noget mål på den subjektive tilfredshed med tilværelsen, og denne betyder faktisk en del hos Hernes og Knudsen. Imod ressource- eller interesseteorien taler endvidere, at de materielle ressourcer faktisk havde større indflydelse på de to andre venstreholdninger end på indvandrerholdningerne. Af de tre undersøgte venstreholdninger, synes holdningen til indvandrere at være den mindst ressourcebestemte.

Omvendt har ideologiteorien i betydeligt omfang fundet støtte. De ideologiske faktorer har stor selvstændig betydning for holdningen til indvandrere, og de er i betydeligt omfang mellemkommende variable mellem uddannelse og indvandrerholdningen. Konklusionen er altså, at reaktionen på de fremmede ikke er interessebestemt, men kulturelt eller ideologisk bestemt. Positive holdninger over for indvandrere finder man hos personer, der også i øvrigt har demokratiske og tolerante holdninger og som samtidig erkender, at der må være en sammenhæng mellem tolerance på det ene og det andet område.

Påvisningen af uddannelsens betydning for tolerance og konsistens kan godt bidrage til at skabe en vis oplysningsoptimisme. Men her bliver det vigtigt at erindre sig, at oplysning kan opnås på andre måder end ved at frekventere det formelle skolesystem (Gaasholt og Togeby, 1992). De politiske partier og den politiske elite har traditionelt bidraget til at skabe politisk oplysning i Danmark. Partierne har imidlertid stadig vanskeligere ved at varetage denne opgave (Togeby, 1992), og de politiske ledere tager den nok ikke længere så alvorligt.



Man kunne derfor spørge, om ikke den vækst i negative holdninger over for indvandrere, som synes at være foregået i de senere år, har en sammenhæng med, hvordan den politiske debat om spørgsmålet har udviklet sig. Specielt når der er tale om et "nyt" politisk problem, er det vigtigt, at politikerne gør sig umage med at kæde det sammen med de generelle principper, de står for.

Man kan endvidere spørge, om ikke Socialdemokratiets problemer på dette område, hvor partiets officielle politiske linje er mere indvandrervenlig end holdningen hos mange af deres vælgere (Svensson og Togeby, 1991; Gundelach, 1992), til en vis grad er selvskabte og skyldes, at partiet ikke har taget den opgave alvorlig at fortælle sine vælgere, at en støtte til samfundets svage også indebærer en støtte til indvandrere og flygtninge. Af bare angst for at sige noget upopulært, har man tiet, mens andre har pustet til de indvandrerfjendtlige holdninger.

## Noter

1. Undersøgelsen er foretaget af Palle Svensson og Lise Togeby og er finansieret af Det samfundsvidenskabelige Forskningsråd. Dataindsamlingen har Socialforskningsinstituttet stået for. Undersøgelsen er i øvrigt beskrevet i Svensson og Togeby, 1991. Århus amt er ikke repræsentativ for hele den danske befolkning og slet ikke, når det gælder de unge aldersgrupper, fordi så mange uddannelsesinstitutioner er placeret i byen. Dette skaber specielt problemer, hvis man interesserer sig for graden af venstre- eller højreorientering, hvorimod relationerne mellem forskellige faktorer efter alt at dømme er mere dækkende for befolkningen i sin helhed.
2. Som grundlag for undersøgelsen blev der udtaget en repræsentativ stikprøve af alle 19 årige, 22 årige, 25 årige, 28 årige, 31 årige, 34 årige og 37 årige med bopæl i Århus amt. At undersøgelsen kun omfatter aldersgruppen 19 til 37 år har den konsekvens, at holdningerne fremtræder mere tolerante, end hvis vi havde set på hele befolkningen. Endvidere er uddannelsesforskellene så vidt vides mere markante i de yngre generationer end i de ældre.
3. Dimensionaliseringen er i denne artikel efter Mokkens forskrift afprøvet ved hjælp af Loevingers H. En koefficient over .5 angiver, at der er tale om en stærk endimensional struktur, en koefficient mellem .40 og .49 angiver en middelstærk endimensional struktur, og en koefficient mellem .30 og .39 angiver en svag endimensional struktur (Mokken, 1971).
4. Der er foretaget en tredeling af uddannelsesniveaet. Den højeste kategori omfatter de unge, der har gennemført en studenter- eller HF-eksamen, og som enten er i gang med eller har afsluttet en teoretisk uddannelse af mindst tre års varighed. Midterkategorien omfatter de unge, der enten er i gang med eller har afsluttet en studenter eller HF-eksamen uden at være gået videre med en teoretisk uddannelse, samt de unge, der er i gang med eller har afsluttet en teoretisk uddannelse uden først at have taget en studenter- eller HF-eksamen. Den laveste kategori omfatter resten af de unge, som typisk vil have afsluttet skolegangen efter ni eller ti år i folkeskolen og eventuelt bygget en faglig uddannelse ovenpå.
5. Alle de nævnte baggrundsfaktorer har imidlertid en sammenhæng med de undersøgte holdninger. Hvad holdningen til indvandrere angår, er kvinder lidt mere positivt indstillede end mænd, de ældste af de undersøgte unge noget mere positive end de yngre og byboerne noget mere positive end landboerne. Sammenhængen med urbanisering skyldes dog først og fremmest et forskelligt uddannelsesniveau.
6. Man kan derimod ikke drage den konklusion, at dele af den oprindelige sammenhæng er spurios. Ifølge kausalmodellen er uddannelse nemlig det bageste led i kausalkæden, og effekten reduceres ikke ved kontrol for mellemkommende variable. Kontrolanalyserne hjælper os blot til at "tolke" denne effekt.
7. Hernes og Knudsen, forfølger i artiklen fra 1992 den samme strategi, men er handicappet af, at det i deres undersøgelse kun er partivalget, der kan anvendes som en indikator på værdier og ideologi. Når de kontrollerer for partivalg påvirkes den oprindelige sammenhæng imidlertid ikke, hvorfor Hernes og Knudsen slutter, at værdier og ideologi er uden betydning (Hernes og Knudsen, 1992). En anden mulighed er, at partivalget ikke er en særlig god indikator for de relevante værdier eller holdninger.

## Litteratur

- Adorno, Theodor W. et al. (1950). *The Authoritarian Personality*, New York: Norton (her i en udgave fra 1969).
- Bobo, Lawrence og Frederick C. Licari (1989). "Education and Political Tolerance. Testing the Effects of Cognitive Sophistication and Target Group Affect", *Public Opinion Quarterly*, vol. 53, pp. 285-308.
- Elklit, Jørgen, Ole Riis and Ole Tonsgaard (1972). "Local Voting Studies of Total Electorates: The Danish General Election of 1971", *Scandinavian Political Studies*, vol. 7, pp. 191-213.
- Engesbak, Heidi og Anders Todal Jenssen (1991). "Utdanningens mange fasetter: Hvorfor er høyt utdannede mer positive til innvandrere enn lavt utdannede?", paper, Nordisk Sosiologkongress, Trondheim.
- Festinger, Leon (1957). *Theory of Cognitive Dissonance*, Evanstone, Ill.: Row Peterson.
- Gaasholt, Øystein and Lise Tøgeby (1992). "Interethnic Tolerance, Education, and Political Orientation: Evidence from Denmark", Paper presented at the 15th Annual Scientific Meeting of The International Society of Political Psychology, July 1992, San Francisco.
- Gundelach, Peter (1992). "Danskernes intolerance", *Dansk Sociologi*, vol. 1, nr. 2, pp. 4-22.
- Hernes, Gudmund og Knud Knudsen (1989). "Om holdninger til innvandrere og asylsøkere", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, vol. 30, pp. 27-60.
- Hernes, Gudmund and Knud Knudsen (1992). "Norwegians' Attitudes Toward New Immigrants", *Acta Sociologica*, vol. 35, pp. 123-139.
- Jackman, Mary R. og Michael J. Muha (1984). "Education and Intergroup Attitudes: Moral Enlightenment, Superficial Democratic Commitment, or Ideological Refinement?", *American Sociological Review*, vol. 49, pp. 751-69.
- Jensen, Ulla Skovgaard og Jørgen Poulsen (1990). "Solidaritetsformer", *Politica*, 22. årgang, pp. 282-305.
- Jenssen, Anders Todal og Ola Listhaug (1988). "Postmaterialisme og valg i Norge", *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, vol. 4, pp. 153-171.
- Körmenédi, Eszter (1986). *Os og de andre. Danskernes holdninger til indvandrere og flygtninge*, Socialforskningsinstituttets publikation nr. 153, København.
- Lipset, Seymour Martin (1959). *Political Man*, London: Heinemann Educational Books.
- Mokken, R. J (1971). *A Theory and Procedure of Scale Analysis*, The Hague & Paris: Mouton.
- Nannestad, Peter (1989). *Reactive Voting in Danish General Elections 1971-1979. A Revisionist Interpretation*, Århus: Aarhus University Press.
- Nie, Norman H. with Kristi Andersen (1974). "Mass Belief Systems Revisited: Political Change and Attitude Structure", *Journal of Politics*, vol. 36, pp. 540-587.
- Nunn, Clyde Z., Harry J. Crockett, Jr. og J. Allen Williams, Jr. (1978). *Tolerance for Nonconformity*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Næss, R. (1989). *Flyktninger som ressurs*, Oslo: Kommuneforlaget.
- Pedersen, Mogens N., Erik Damgaard og Peter Nannestad (1971). "Party Distances in the Danish Folketing 1945-1968", *Scandinavian Political Studies*, vol. 6, pp. 87-106.
- Sears, David O., Carl P. Hensler og Leslie K. Speer (1979). "Whites' Opposition to "Busing": Self-Interest or Symbolic Politics?", *American Political Science Review*, vol. 73, pp. 369-384.
- Sniderman, Paul M., Richard A. Brody og James H. Kuklinski (1984). "Policy Reasoning and Political Values: The Problem of Racial Equality", *American Journal of Political Science*, vol. 28, pp. 75-94.
- Sniderman, Paul M., Thomas Piazza, Philip E. Tetlock og Ann Kendrick (1991). "The New Racism", *American Journal of Political Science*, vol. 35, pp. 423-47.
- Svensson, Palle og Lise Tøgeby (1991). *Højrebølge?*, Århus: Forlaget Politica.
- Tøgeby, Lise (1992). "The Nature of Declining Party Membership in Denmark - Causes and Consequences", *Scandinavian Political Studies*, vol. 15, pp. 1-19.